

Doktori tézisek

Olasz Lajos

**A kormányzóhelyettesi intézmény története
(1941–1944)**

Szeged
2008

Bevezetés

A magyar országgyűlés 1942. február 19-én kormányzóhelyettségé választotta Horthy Istvánt, a kormányzó idősebb fiát. A kormányzóhelyettesi hivatal létrehozása, az ország második számú közjogi méltóságának tevékenysége, szerepe, a magyar politikatörténet eddig kevésbé ismert fejezetének számított.

Miért került sor az új közjogi pozíció létrehozására? Dinasztikus törekvés, vagy a fennálló alkotmányos berendezkedés megerősítésének szándéka vezette a kormányzót, amikor az intézmény felállítását kezdeményezte? Mi tette a komolyabb közéleti tapasztalattal nem rendelkező Horthy Istvánt a magas állami tisztség betöltésére alkalmas jelöltté? Mi a magyarázata a választás kapcsán kirobbanó éles belpolitikai vitának, és mi húzódott meg az egyes pártok, politikai csoportosulások állásfoglalásának hátterében? Milyen tervekkel, elképzelésekkel lépett fel a kormányzóhelyettes, illetve milyen várakozások fogalmazódtak meg vele kapcsolatban? Mi volt a tényleges súlya, szerepe az új intézménynek a politikai életben? Miért maradt betöltetlen Horthy István halála után a korábban oly fontosnak tekintett pozíció? Végül, hogyan viszonyult mindehhez a szélesebb közvélemény, és miért fonódtak legendák a kormányzóhelyettes személye köré, melyek gyakran még ma is alapul szolgálnak a megítéléséhez? Ezekre a kérdésekre keresi a választ a kormányzóhelyettesi intézmény történetét tárgyaló munka.

Az intézmény történetének és Horthy István hivatali tevékenységének vizsgálata során egyszerre jelentkezik a források viszonylagos bősége és szűkössége. A korszakkal kapcsolatos történeti feldolgozásokban Horthy István neve gyakran felbukkan. A neki szentelt pár mondat azonban általában csak életének néhány vonatkozását, szakmai karrierjét, sportteljesítményeit, a magánéletével kapcsolatos híreszteléseket vagy halála körülményeit idézi fel, anélkül, hogy közéleti tevékenységével vagy hivatala működésével részletesebben foglalkozna. A közélet egykori szereplőitől származó naplók, visszaemlékezések szintén megemlékeznek Horthy Istvánról, a vele kapcsolatos vitákról, kormányzóhelyettségé választásáról, illetve haláláról. Politikai szerepéről, hivatala jelentőségéről, napi feladatairól azonban ezek az írások sem árulnak el sokat. Mivel a szerzők maguk is részesei voltak az egykori politikai küzdelmeknek, így meglehetősen szubjektivitással tárgyalják az eseményeket. A nagyszámú sajtóforrás és más protokolláris jellegű írás inkább csak formális képet rajzol a kormányzóhelyettesről, illetve az egymással vitázó csoportok álláspontját tükrözi, és csak erős forráskritikával használható.

E látszólagos forrásbőséggel szemben a kormányzóhelyettesi intézmény felállítása és működése, Horthy István hivatali tevékenysége, politikai kezdeményezései, kapcsolatai tekintetében valójában inkább a források szűkössége jellemző. A bizalmas lépésekről, színpalak mögötti egyeztetésekről, a dolog természeténél fogva írott dokumentum sokszor nem készült. A hivatalos szervek vonatkozó iratainak egy része a háború végén elkallódott, megsemmisült. A ma fellelhető forrásanyag meglehetősen töredékes, szétszórtan található különféle irategyüttesekben. Bár aprólékos kutatómunkával a fontosabb dokumentumok nagy része feltárható vagy rekonstruálható, a történet minden részlete így is nehezen rajzolható fel.

A kormányzó idősebb fia

Horthy István 1904-ben született Pólában. Iskoláit Bécsben és Badenben végezte, majd az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlását követően Budapesten fejezte be. Érettségi

után a József Nádor Műszaki Egyetemen szerzett gépészmérnöki diplomát. Az egyetem elvégzését követően az Egyesült Államokban töltött egy évet, a Ford Műveknél dolgozott, előbb betanított munkásként, majd mérnöki beosztásban a detroiti kísérleti részlegnél.

Hazatérve a MÁVAG-nál helyezkedett el, ahol jó képességei és családja befolyása révén gyorsan haladt előre a ranglétrán: 1935-ben igazgatóhelyettesé, 1937-ben igazgatóvá léptették elő, 1939-ben pedig – 35 évesen – megbízást kapott a vezérigazgatói teendők ellátására. Ismert közéleti emberként számos társadalmi funkciót töltött be. Szerepet vállalt a Magyar Póló Szövetség, a Magyar Atlétikai Club, a Magyar Aero Szövetség, a Horthy Miklós Nemzeti Repülő Alap, az Országos Idegenforgalmi Tanács, a Magyar Közlekedéstudományi Társaság, a Magyar Külügyi Társaság és a Magyar Cserkész Szövetség vezetésében.

Egyre fontosabb pozícióit Horthy István igyekezett mindig lelkiismeretesen ellátni. Lassan korábbi zajos magánélete is rendeződött, 1940 áprilisában feleségül vette Edelsheim Gyulai Ilona grófnőt. Társadalmi, közéleti szerepe fokozatosan tovább bővült. Családja tekintélyének köszönhetően Jász-Nagykun-Szolnok megye képviselőjévé választották. Új beosztásba került, kinevezték a MÁV elnökének. Az ország legnagyobb állami, és egyben hadi vállalatának vezetése kormányzati döntések részesévé tette. Ebben a minőségében 1941 júniusában államtitkári címet kapott. Aktuálpolitikával és a pártügyekkel azonban továbbra sem foglalkozott.

Horthy István politikai tevékenysége ebben az időszakban egyfajta közvetítő szerepben nyilvánult meg. A mérsékelt kormánypárti vagy ellenzéki körök egy-egy kényes kérdés kapcsán az ő segítségével igyekeztek észrevételeiket, kéréseiket, javaslatukat eljuttatni a kormányzóhoz. Más esetekben, ha valamilyen okból nem kívánt hivatalosan nyilatkozni, maga az államfő is a fián keresztül küldött bizonyos jelzéseket a különböző politikai erők számára. Ilyen közvetítő feladatot vállalt Horthy István 1937-ben, a kormányzói jogkör kiterjesztésével kapcsolatos viták időszakában. A totális állam eszméjének terjedésével és a hazai szélsőjobboldal térnyerésével szemben – ami a titkos választójog bevezetése nyomán, várhatóan csak még tovább erősödött – sokan a kormányzói hatalom bővítésében látták a parlamenti berendezkedés védelmét biztosító ellensúlyt. Bizonyos ellenzéki körök viszont tartottak a kormányzói jogkör túlzott, a királyi hatalommal vetekedő kiszélesítésétől. A legnagyobb vihart a kormányzó utódkijelölési jogára vonatkozó kezdeményezés kavarta, amely mögött egyesek a dinasztia-alapítás szándékát látták. Horthy István a legitimista és liberális-demokrata tábor több rendezvényén is megjelent. Biztosította az ellenzéki politikusokat, hogy a kormányzó, megnövekvő jogkörét csak a szélsőségek visszaszorítására kívánja használni, és nem próbálja megszerezni a trónt, vagy elzárni az utat a királykérdés későbbi alkotmányos rendezése előtt.

Hasonló volt a helyzet 1938 végén, amikor Imrédy Béla miniszterelnök a német diplomácia és a hazai szélsőjobboldal támogatását élvezve lépéseket tett egy kormányfői diktatúra fokozatos kiépítésére. Kezdeményezésével szembefordult nemcsak a mérsékelt ellenzék, de saját kormánypártjának jelentős része is. Az „alkotmányvédő” erők azonban nem voltak egységesek, és a kormányzó sem akart Imrédy megfelelő magyarázat nélküli menesztésével nyílt összetűzést vállalni a szélsőséges erőkkel, illetve az országot a revízió terén lekötöző német vezetéssel. Titokban azonban tovább kereste a miniszterelnök leváltásának lehetőségét. Fia közvetítésével igyekezett az Imrédy-ellenes erők értésére adni, hogy olyan megoldást vár tőlük, amivel minden nagyobb politikai vihar nélkül menesztheti a kormányfőt. Nem sokkal később, az ellenzék és bizonyos kormánykörök együttműködése révén napvilágra került Imrédy egyik felmenőjének zsidó származása. Ez megfelelő ürügyet adott a lemondatásához, anélkül, hogy Németország exponálhatta volna magát mellette, vagy a szélsőjobboldal nagyszabású megmozdulásokkal próbálta volna hivatalban tartását kikényszeríteni.

Az 1939. szeptemberi Lengyelország elleni német támadás, illetve Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Belorusszia szovjet megszállása nyomán mintegy 100 000 lengyel katona és civil menekült Magyarországra, akik közül Németország tiltakozása ellenére, a magyar hatóságok tudtával és közreműködésével sokan továbbutaztak a nyugati államokba. A kormányzó több esetben személyesen rendelkezett vezető politikusok, katonatisztek szabad mozgásának biztosításáról. Az államfő a szándékait a belügyminiszter és a főhadsegéd révén, illetve Horthy István közvetítésével juttatta kifejezésre. Az ifjú Horthy kapcsolatban állt több kormánytisztviselővel, és befolyásos magánszeméllyel, akik elősegítették, hogy a lengyelek Nyugat-Európába jussanak.

Horthy István politikai nézetei az 1930-as évek végére kristályosodtak ki. A nagy elődök közül elsősorban Széchenyi István szellemi örökségét tartotta követendőnek. Gondolkodását markáns nemzeti beállítottság, és a Szent István-i állameszméhez való kötődés jellemezte. Konzervatív-liberális nézetei a gazdasági és társadalmi modernizáció szükségességének pragmatista szemléletével ötvöződtek. A külpolitikát tekintve a nyugati orientáció hívei közé tartozott. Rendkívül fontosnak tartotta az angolszász hatalmakkal való jó kapcsolatok fenntartását. Közismerten németellenesnek számított. Határozottan elutasította a náci Németország totalitárius berendezkedését, és az egész Európa feletti hegemoniára törekvő német birodalmi szándékot. Magyarországra nézve permanens veszélynek tekintette a Harmadik Birodalom terjeszkedő politikáját. Ilyen szempontból rendkívül szerencsétlennek tartotta a revízió Berlin segítségével történő megvalósítását, ami csak tovább növelte az ország kiszolgáltatottságát a német befolyással szemben.

Új tényező a hatalmi struktúrában

A kormányzóhelyettesi intézmény felállítását a Horthy Miklós környezetébe tartozó politikai erők először 1937-ben, a kormányzó jogkörének kiterjesztése időszakában vetették fel. Fontos lépésnek tartották az államfő pozíciójának, mérsékelt konzervatív politikai irányvonalának, illetve az ország alkotmányos parlamenti berendezkedésének megerősítése szempontjából, a szélsőjobboldal aktivizálódásával szemben. Az elképzelés szerint az új tisztség bevezetésével az államfői utódlás kérdését is rendezték volna. Az ezzel kapcsolatos terveket azonban egyelőre széleskörű politikai elutasítás kísérte, így hivatalosan nem kerülhettek a parlament elé. Az elképzelés azonban a következő években is tovább élt, több bizalmas írás, memorandum született a kormányzóhelyettesi intézmény felállításának szükségességéről, és a gyakorlati megvalósítás lehetőségeiről. Az új tisztség bevezetését szorgalmazók általában úgy foglaltak állást, hogy a poszt betöltésére Horthy István lenne a legalkalmasabb. A kormányzó azonban még nem tartotta aktuálisnak ezt a lépést. Bár fiát már egyre inkább beavatta a fontosabb politikai döntésekbe, ilyen magas közjogi pozíciót egyelőre nem szánt neki.

A háború kiterjedésével a magyar vezetés az egyre növekvő német igények teljesítése szabta kényszerpályán mozgott. Próbálta megőrizni a „fegyveres semlegesség” státuszát, és az angolszász világ szimpátiáját, de nem mert nyíltan szembefordulni a német gazdasági, politikai és katonai elvárásokkal, tartott a megszállástól, vagy a hazai szélsőjobboldal német segítséggel történő hatalomra jutásától. Emellett, nem akart lemondani a Berlin segítségével visszaszerezhető magyar területekről sem. A Jugoszlávia elleni német támadás, és a magyar részvételre vonatkozó német igény súlyos politikai válságot eredményezett. Teleki miniszterelnök igyekezete, hogy a magyar részvételt a nyugati világ előtt érthetővé és elfogadhatóvá tegye, kudarcba fulladt, ami a kormányfő öngyilkosságához vezetett.

A Harmadik Birodalomnak való növekvő lekötöttség és a hazai szélsőséges erők háttérbe szorításához szükséges politikai erő hiánya ismét napirendre tűzte a kormányzó helyettesítésének és utódlásának rendezését. Horthy Miklós bizalmas tájékozódásba kezdett, hogy a meghatározó politikai erők hogyan fogadnák a kormányzóhelyettesi intézmény felállítását, és a fia jelölését erre a posztra. A színpalak mögötti egyeztetések azonban 1941 júniusában, a Szovjetunió ellen meginduló német támadás nyomán megszakadtak.

A magyar kormány a német katonai körök, a hazai szélsőjobboldal, a Honvédség vezetése és bizonyos kormánypárti csoportok nyomása ellenére az első napokban még elutasította a hadba lépést. Június 26-án azonban Kassát súlyos légitámadás érte. Bár a támadók kilétét nem sikerült pontosan megállapítani, a Honvéd Vezérkar a szovjet légierőnek tulajdonította a bombázást. A katonai vezetés sürgető fellépése nyomán a kormányzó az esetet elégséges casus bellinek tekintette, jóváhagyta a hadiállapot deklarálását, és utasítást adott a magyar haderő határon túli alkalmazására. A Szovjetunió elleni hadba lépést Horthy István elhibázottnak tartotta. Az angol-szász hatalmak erejét látva, nem hitt a németek gyors és totális győzelmében. Úgy gondolta, hogy Magyarországnak meg kellene őriznie katonai erőit és cselekvőképességét, hogy a háború végén önállóan érvényesíthesse nemzeti céljait. Ezért a hadműveletekben részt vevő magyar erők mielőbbi kivonását, illetve a háborús részvétel fő támogatóinak, a Vezérkar főnökének és a honvédelmi miniszternek a leváltását szorgalmazta.

A derűlátó prognózisok, amelyek szerint 6–8 hét alatt sikerül szétzúzni a szovjet főerőket, tévesnek bizonyultak. A német és magyar csapatok, az elért jelentős sikerek mellett érzékeny veszteségeket szenvedtek. Kedvezőtlen változások álltak be más hadszíntereken is. Egyre több jel mutatott arra, hogy a háború nem a várt német diadallal, hanem a szövetséges hatalmak győzelmével, vagy valamilyen kompromisszumos békével zárul. Ennek hatására a magyar kormány is átértékelte a háborús szerepvállalással kapcsolatos álláspontját. Nem készült a Berlinnel való nyílt szakításra, hanem csak a német igények tartózkodóbb teljesítésére, ami még nem provokálja ki az ország megszállását. Fontosnak tartotta a nyugati hatalmakkal való kapcsolatok fenntartását, és ezt megpróbálta összeegyeztetni a Németország oldalán harcra kényszerülő „vonakodó szövetséges” szerepével. A kormányzó és környezete azt remélte, hogy a nyugati hatalmak győzelmük esetén érdekeltek lesznek a hagyományos európai egyensúly fenntartásában, és méltányolni fogják a mértéktartó magyar magatartást.

A magyar politika iránymódosítását jelző egyik első intézkedés Werth Henrik vezérkari főnök leváltása volt. A kormányzó, aki néhány hónappal korábban, a töretlennek látszó német győzelemsorozat időszakában még sokban osztotta Werth véleményét, az új helyzetben már maga is szükségesnek látta a háborús részvétel mérséklését. A Vezérkar újonnan kinevezett főnöke, Szombathelyi Ferenc stratégiai hibának tekintette a Szovjetunió elleni hadba lépést, de ha már megtörtént, arra kívánt törekedni, hogy az ország minél kisebb erőkkel vegyen részt a háborúban. Álláspontja szerint egy elhúzódó, bizonytalan kimenetelű háborúra kell felkészülni, amely semmiképp sem végződhet teljes német győzelemmel, mert a nyugati hatalmak gazdasági és katonai potenciálja előbb vagy utóbb érvényesülni fog.

Werth leváltásában és Szombathelyi kinevezésében Horthy Istvánnak is szerepe volt. Szombathelyi személyére az ifjú Horthy hívta fel az apja figyelmét, miután, egy kassai látogatása során hosszabb beszélgetést folytatott vele. Szombathelyi készített egy helyzetértékelő emlékiratot, amit Horthy István juttatott el a kormányzóhoz. Fia ajánlása és a memorandum meggyőzte az államfőt, hogy az adott helyzetben Szombathelyi a megfelelő ember a Vezérkar élére.

Belpolitikai téren a szélsőjobboldal további erősödése jelentett komoly problémát. A nyár folyamán kísérlet történt a szélsőjobboldali erők szervezeti egységének, vagy legalább szoros együttműködésének megteremtésére. A német vezetőkörök elsősorban Imrédy Bélát

és pártját tekintették POSSZIBILIS tényezőnek, és tőle várták a szélsőjobb összefogását. Egy hatalomváltás előkészítésén fáradozott Albrecht királyi herceg is, aki megpróbált megfelelő támogatást szerezni, hogy az államfői szék megüresedése esetén ő kerülhessen az ország élére. Jó kapcsolatokat épített ki befolyásos német vezetőkörökkel, mindenekelőtt Himmler környezetével, illetve szoros politikai és pénzügyi összeköttetésben állt Imrédy pártjával, és bizonyos nyilas csoportokkal is. A nyár végén már olyan híresztelések keringtek, hogy a németek hamarosan ki fogják kényszeríteni Albrecht királlyá koronázását. Berlin egyelőre nem kívánt radikális módon beavatkozni a magyar belpolitikába, egy kényszerhelyzet esetére azonban nyilvánvalóan számolt ezzel a lehetőséggel is.

November közepén a kormányzó megbetegedett, és hosszabb pihenőre kényszerült. Az eset nyomán joggal merült fel a kérdés, hogy mi fog történni, ha a kormányzó magas életkora, betegsége vagy váratlan halála következtében nem tudja tovább ellátni az államfői feladatokat. Hitler ebben az időszakban még azon az állásponton volt, hogy amíg Horthy kormányzó él, német részről ne történjék közvetlen beavatkozás a magyar hatalmi viszonyokba. A kormányzó halála esetén azonban várható volt, hogy Berlinből mindent el fognak követni, egy számukra megfelelő, kívánságaikat fenntartások nélkül teljesítő személy, esetleg éppen Albrecht királyi herceg hatalomra segítése érdekében.

A kialakult helyzetben az ország szuverenitásának védelme, a fennálló alkotmányos parlamenti berendezkedés megőrzése, a nyugati angolszász hatalmakkal való kapcsolatok fenntartása, valamint a kormányzói utódlás megfelelő biztosítása érdekében, Horthy Miklós hivatalos kezdeményezést tett a kormányzóhelyettesi intézmény létrehozására. Jelöltet nem nevezett meg, de gyorsan közismertté vált, hogy ezt a posztot idősebb fiának szánja.

A kormányzó elképzelése, hogy a fiát tegye meg helyettesének és egyben utódjának, éles belpolitikai vitákat kavart. Horthy Istvánt szinte minden oldalról komoly kritikák érték. A konzervatív és liberális körök főként közéleti tapasztalatlanságát, politikai tekintélyének hiányát, és korábbi nagyvilági életmódját vetették a szemére. A szélsőjobboldal közismerten németellenes beállítottsága, nyugati orientációja és liberális felfogása miatt ostromozta. A vita azonban tulajdonképpen nem Horthy István személyéről szólt, hanem arról, amit a politikai élet különböző csoportjainak szemében képviselt, megtestesített.

A legitimista körök és a klérus rajta keresztül a kormányzói intézmény tartóssá tételének szándékát utasították el, ami komoly akadálya lehetett volna annak, hogy Habsburg Ottó a későbbiekben visszatérhessen, és elfoglalhassa a trónt. A katolikus egyház vezetése emellett attól tartott, hogy egy újabb református közjogi méltóság hivatalba kerülése megnövelné a protestáns egyházak társadalmi befolyását, erkölcsi, anyagi támogatottságát, és ezzel a katolikus egyház jelentős pozíciókat veszíthetne. A polgári ellenzék, a liberális és demokrata körök a fennálló keresztény-konzervatív, korlátozott parlamenti rendszer letéteményesét látták Horthy Istvánban, ezért fogalmaztak meg vele szemben komoly fenntartásokat. A szélsőjobboldal saját hatalmi törekvései, és a Németországgal való még szorosabb együttműködés egyik fő akadályának tekintette, és mindent megtett politikai lejárata érdekében. Sokan azért utasították el Horthy István megválasztása tervét, mert dinasztikus szándékokat gyanítottak mögötte. Első lépésnek tekintették ahhoz, hogy később a Horthy család a trónt is megszerezze. A kormányzóhelyettesi intézmény létrehozását azonban nem a családi ambíciók, hanem nyilvánvaló a politikai realitások indokolták.

Kormányzóhelyettes-választás

Egy utódlási joggal rendelkező kormányzóhelyettes megválasztását – különösen, mert a tisztség várományosa Horthy István volt – nemcsak az ellenzék körében, hanem a

kormányt támogató politikai erők soraiban is bizonyos fenntartásokkal fogadták. Bárdossy, aki maga sem értett mindenben egyet a kormányzó elképzeléseivel, elsősorban arra törekedett, hogy jogszabályt a parlament minél kisebb ellenállással megszavazza. Ezért, a komolyabb politikai konfrontáció elöl kitérve, az utódlási jogot kihagyta a törvényjavaslatból. A rendelkezések szerint a kormányzóhelyettes megválasztására a kormányzó kifejezett kérésére kerülhetett sor. Ha az államfő jelölt valakit, a parlament csak a megnevezett a személy megválasztásáról szavazott. Amennyiben a kormányzó nem élt ezzel a jogával, akkor az országgyűlés állíthatott jelöltet. A kormányzóhelyettes az államfő akadályoztatása esetén, annak teljes jogkörét gyakorolhatta. Különbséget csak az jelentett, hogy a kormányzóval szemben nem élhetett az utódajánlással, és nem mentesült a felelőségre vonhatóság alól.

Bár Horthy István nem számított hivatalos jelöltnek, személye és a törvényjavaslat szétválaszthatatlanul összekapcsolódott. A politikai elit jelentős része egyre inkább elfogadta, hogy az adott körülmények között az ifjú Horthy lenne a legalkalmasabb személy erre a posztra. Megválasztása hozzájárulhat a kormányzó által képviselt politikai irányvonal megerősítéséhez, a parlamenti berendezkedés védelméhez, a szélsőjobboldal alkotmányos keretek közötti hatalomra jutásának megakadályozásához. Közismert nyugati orientációja, náciellenes beállítottsága, a háborús részvétel csökkentésével kapcsolatos törekvése elvileg alkalmassá tette egyfajta integráló szerepre, a mérsékelt politikai erők összefogására, mozgósítására. Ugyanakkor az is nyilvánvaló volt, hogy ő az egyetlen ilyen politikai beállítottságú személy, akinek kormányzóhelyettesé választása ellen Németország nem fog nyíltan fellépni, mert fontos érdekei fűződnek a kormányzóval való jó viszony fenntartásához. Bárki más jelölése csak még jobban megoszthatta volna a parlamenti erőket, és súlyos belpolitikai válságot idézhetett volna elő. Az ifjú Horthy megválasztását a képviselők többsége a kormányzó iránti lojalitás kinyilvánításának tekintette, ezért bizonyos alkotmányos garanciák fejében, elsősorban az utódlás nyitva hagyása esetén, több-kevesebb lelkesedéssel kész volt azt támogatni.

A szélsőjobboldal pontosan látta, hogy a kormányzóhelyettes-választás tétje a fennálló hatalmi-politikai berendezkedés és a kormányzó politikai pozíciójának stabilizálása. Imrédy és Szálasi jól tudták, hogy a német vezetőköröknek komoly fenntartásaik vannak Horthy Istvánnal kapcsolatban, és úgy gondolták, hogy ha a Harmadik Birodalom nyíltan nem is kíván fellépni a kormányzó fiával szemben, valószínűleg ezt várja el a hazai szélsőjobboldali erőktől. Berlinben valóban igen rossz véleménnyel voltak Horthy Istvánról. Súlyos kritikával illették nyugatbarátságát és a zsidó körökhöz fűződő kapcsolatait. Számos német politikus úgy vélte, hogy kormányzóhelyettesé választása Németország számára komoly problémát okozhat. A Harmadik Birodalom gazdasági és katonai elvárásait azonban Magyarország, ha nem is minden ellenállás nélkül, de többségében teljesítette, ezért Berlinnek nem állt érdekében a magyar vezetéssel való politikai konfrontáció. Így a kormányzóhelyettes-választás ügyében a németek várakozó álláspontra helyezkedtek.

A kormányzóhelyettesi törvényjavaslat parlamenti vitája során az imrédysták és a nyilasok hevesen támadták a kormányt, a fennálló politikai berendezkedést és a Horthy István megválasztására vonatkozó elképzeléseket. A szélsőjobboldal parlamenti szereplése nyomán valóságos sajtóháború bontakozott ki. Válaszként a kormánypárti és a liberális újságok éles hangú támadásokat intéztek a szélsőjobboldal ellen.

Míg az imrédysták elsősorban a parlamentben és a sajtó útján igyekeztek fellépni a kormányzóhelyettesi intézmény felállításával szemben, addig a nyilasok az utcai politizálás eszközeit felhasználva indítottak támadást a kormány ellehetetlenítése, a hatalmon lévő mérsékelt konzervatív elit reprezentánsainak lejáratása érdekében. A törvényjavaslat benyújtását követően Szálasi utasítására a nyilas párt tervszerű suttogó propagandába kezdett. A pártaktivisták úton-útfélen, rendezvényeken, hivatalokban, üzemekben,

egyetemen, laktanyákban, piacokon és kocsmákban a legkülönbébb rágalmat terjesztették a politikai élet vezető személyiségeiről, kormánytagokról és Horthy Istvánról.

Sütő Gyula nyilas képviselő nyílt levélben intézett durva támadást a Teleki- és a Bárdossy-kormány politikája ellen. Az írást, illegálisan sokszorosított rölap formájában, széles körben terjesztették. Megküldték minden parlamenti képviselőnek, magasabb beosztású közhivatalnoknak, a megyék és városok vezetőinek. A nyilasok három további rölapot is utcára dobtak. A fő hangsúlyt ezekben Horthy István, és közvetve a Horthy család lejáratására helyezték. A kormányzó fiával, a kormány egyik államtitkárával szemben korábban elképzelhetetlen útszéli hangnemet használtak. A szerzők már a politikai vita vagy leplezés látszatának fenntartására se igen törekedtek, hanem nyilvánvalóan légből kapott állításokkal, becsületsértő kifejezésekkel próbáltak indulatokat szítani. A nyilas röpiratok arra buzdították az embereket, hogy akár fegyverrel is szálljanak szembe a kormányzat törekvéseivel, és akadályozzák meg, hogy Horthy István a kormányzóhelyettesi székbe kerülhessen.

A rölapáradat óriási felháborodást keltett. A politikai közvélemény nagy része, az újságok többsége, köztük még egyes szélsőjobbhoz közel álló lapok is határozottan elítélték a minősíthetetlen hangvétellű nyilas propagandát. A rölapkampányt a belügyi vezetés komoly közbiztonsági problémának tekintette. A hatóságok nemcsak a röpiratok tartalmát találták veszélyesnek, hanem a terjesztés szervezettségét, hatékonyságát is. A rendőrség határozottan fellépett, és gyorsan felgöngyölítette az ügyet. A központi nyilas párházban lefoglalták a röpcédulák előállításához használt eszközöket, és egy csomó még szét nem osztott rölapot. Őrizetbe vettek több nyilas párttagot, és eljárás indult több szélsőséges parlamenti képviselő ellen is.

A szélsőjobboldali lejáratási kampány nem érte el a célját, sőt inkább ellenkező hatást váltott ki. A mérsékelt politikai erőket megdöbbenette a nyilasok fellépésének agresszivitása, a kormány megbuktatására, az utca fellázítására, az egyetemi ifjúság, a tisztviselői és a honvéd tisztikar politikai mozgósítására tett nyílt kísérlet. Mindez a meghatározó konzervatív, liberális és demokrata erőket a belpolitikai status quo védelme, a kormányzó és a kormányzat pozíciójának megerősítése melletti határozott fellépésre sarkallta. Olyanok is Horthy István kormányzóhelyettesé választása mellé álltak, akiknek korábban komoly fenntartásaik voltak vele szemben. A kormány igyekezett kihasználni ezt a reakciót, és a kormányzóhelyettes-választás ügyét úgy tüntette fel, hogy aki nem fogadja el Horthy Istvánt, az tulajdonképpen magának az alkotmányos rendnek és a nemzeti törekvéseknek az ellensége.

A kormányzóhelyettes-választására február 19-én került sor országgyűlés két házának együttes ülésén. Mivel a kormányzó nem élt ajánlási jogával, a jelöltállítás az országgyűlésre hárult. Horthy István jelölőivét a minimálisan szükséges 150 fő helyett 422 honatya írta alá. A megválasztáshoz a 483 jelenlévő minősített többségének szavazatára volt szükség, amit a kormányzó fia már a jelölési procedúra során megszerzett. A képviselők végül formális szavazás nélkül, közfelkiáltással választották meg Horthy Istvánt az államfő helyettesévé. Az eskü letételével és a törvény azonnali kihirdetésével a kormányzóhelyettes még ezen a napon hivatalba lépett.

A mérsékelt politikai körök megnyugvással vették tudomásul, hogy Horthy István beiktatásával az utóbbi hetekben kiéleződő belpolitikai helyzetet, még egy súlyosabb általános válság kialakulása előtt sikerült konszolidálni. A választás körüli belpolitikai csatározásokban a szélsőjobboldal, Imrédy és Szálasi pártja komoly presztízsveszteséget szenvedett el, valamelyest meggyengült, és hónapokra viszonylagos passzivitásba szorult. Megrendült Bárdossy miniszterelnök politikai pozíciója is. Elhibázott külpolitikai lépései, a szélsőjobboldallal való együttműködési hajlandósága, a miniszterelnöki hatalom kiterjesztését célzó törekvései nyomán a kormányzó bizalmát már 1941 végére elveszítette.

Sokan őt hibáztatták a kormányzóhelyettes-választást kísérő politikai viharért is, így hamarosan lemondásra kényszerült. Utóda, Kállay Miklós a politikai elit angolszász orientációjú csoportjához tartozott. A legfontosabbnak az ország alkotmányos rendjének és viszonylagos szuverenitásának megőrzését, gazdasági és katonai erejének megtartását tekintette. Elkerülhetetlennek tartotta a Németországgal való együttműködést, egyes kérdésekben azonban szembe helyezkedett Berlin kívánságaival, és lépéseket tett a nyugati hatalmakkal való titkos kapcsolatfelvétel érdekében. Kállay kinevezését a kormányzóhelyettes is támogatta. Személyes jó viszonyban álltak, és a fennálló rendszer megerősítésére és átmentésére, a nyugati hatalmakkal való együttműködésre és a katonai erők megőrzésére vonatkozó nézeteik sokban megegyeztek.

Az ország második közjogi méltósága

A kormányzóhelyettest napi feladatai ellátásában két újonnan felállított intézmény segítette: a Titkári Hivatal és a Katonai Iroda. A Titkári Hivatal tevékenységi körébe tartozott a kormányzóhelyettes levelezésének bonyolítása, a hozzá érkező beadványok, kérelmek feldolgozása, az egyes ügyek háttéranyagának összeállítása, a kormánysszervekkel, állami intézményekkel való kapcsolattartás, az audienciák és a protokolláris programok szervezése. A honvédséggel kapcsolatos programok koordinálását és a katonai vonatkozású kérdésekben való tájékozódást a Katonai Iroda végezte. Az iroda vezetője látta el Horthy István mellett a szárnysegédi teendőket és a katonai tanácsadó szerepét is.

Hivatalba lépését követően a kormányzóhelyettes főként reprezentációs feladatokat teljesített. Állami, társadalmi, katonai rendezvényeken vett részt, tehermentesítve a kormányzót sok fárasztó nyilvános szerepléstől. Komolyabb politikai megbízatást egyelőre nem kapott. Megválasztásakor eleve nem gyakorló politikusnak szánták, hanem inkább a kormányzó pozícióját erősítő biztonsági tényezőnek, és egy esetleges későbbi politikai irányváltás lehetséges főszereplőjének. Az államfő környezete bizonyos értelemben tudatosan tartotta távol a politikai megnyilatkozásoktól, hogy ne kelljen magát a német szövetséges, illetve a háborús szükségintézkedések mellett nyilvánosan elköteleznie. Sokan úgy vélték, hogy ez a visszafogottabb szerep a későbbiekben bizonyos politikai tőkét jelenthet számára. Növelheti a hazai mérsékelt körökben vele kapcsolatban megnyilvánuló bizalmat, és erősítheti a nyugati szövetségeseknél a személye iránti fogadókészséget, aminek a háborúból való kiválás esetén, illetve a háború utáni rendezés során jelentős szerepe lehet.

A kormányzóhelyettes nem rendelkezett a törvény által körülírt önálló feladatkörrel, a kormányzati szervekhez és más állami intézményekhez való viszonyát részletesen nem szabályozták. Ezért rendszerint csak tájékoztatást kért az érdeklődését felkeltő kérdésekben az érintett minisztériumoktól, főhatóságoktól, illetve a figyelmükbe ajánlott bizonyos szempontokat egyes ügyek kezelése kapcsán. Megkeresései és javaslatjai természetesen így is komoly befolyással voltak az adott ügy alakulására.

Több alkalommal egyeztetett az illetékes hivatalokkal a közlekedés és az infrastruktúra aktuális és jövőbeli fejlesztési lehetőségeiről, a főváros közüzemeinek helyzetéről, a Székelyföld villamosításával kapcsolatos feladatokról, a háború után esedékessé váló út- és csatornaépítési, valamint folyamszabályozási munkálatok megtervezéséről. Fontos feladatának tekintette, hogy segítse a jó képességű, de szegényebb sorsú fiatalok továbbtanulását, a közalkalmazotti és köztisztviselő réteg utánpótlását biztosító iskolák, kollégiumok működését.

Nagy hangsúlyt helyezett a hazai tömegtájékoztatás, a sajtó, a rádió önállóságának, viszonylagos sokszínűségének és mérsékelt hangnemének megőrzésére az egyre nyíltabb

német nyomásgyakorlással, és a hazai szélsőjobboldal kisajátítási kísérleteivel szemben. Szerepe volt abban, hogy a Magyar Távirati Iroda és a Magyar Rádió élére egy mérsékelt beállítottságú, nemzeti elkötelezettségű, és nyugati orientáció hívének számító új vezetőt nevezzenek ki, Náray Antal személyében.

Horthy István szorgalmazta az állambiztonsági szervek, a katonai és polgári titkosszolgálatok átszervezését, és tevékenységük összehangolását. Sürgette olyan új vezetők megbízását, akik feltétlenül lojálisak a kormányzó iránt, és adott esetben akár egy politikai irányváltást is készek támogatni. Fontosnak tekintette a katonai titkosszolgálatok feletti civil ellenőrzés, illetve a nyomozóhatóságok feletti politikai kontroll erősítését. Támogatta a nyugati hatalmakkal való titkos tárgyalási kísérleteket. Az ilyen lépésekről folyamatos tájékoztatást kért és kapott a külügyminisztertől. Több esetben személyes megbeszélést folytatott azokkal a diplomatakkal, közéleti személyiségekkel, akiket a kormány a kapcsolatfelvétel érdekében küldött ki a semleges országokba.

A kormányzóhelyettes-választást sokan egyfajta előkészítő lépésnek tekintették, hogy a háború menetében bekövetkező esetleges fordulat idején legyen az országban egy megfelelő tekintéllyel rendelkező, a korábbi németbarát politikában magát nem exponáló személy, aki mögé a mérsékelt politikai erők felsorakozhatnak. Horthy István ugyan nem volt egyértelműen népszerű személyiség a magyar közéletben, és korántsem rendelkezett az apjáéhoz mérhető tekintéllyel, sokak szemében mégis alkalmasnak látszott arra, hogy a háborúból való kiválás kulcsfigurája legyen. A megválasztása során kialakult politikai kompromisszumból arra lehetett következtetni, hogy egy jelentős fordulat bekövetkezése esetén, az általa képviselt törekvések megfelelő társadalmi támogatottságot kaphatnak.

Már a kormányzóhelyettes-választás időszakában megszületett az elhatározás, hogy a frontra induló 2. magyar hadsereg keretében Horthy István is harctéri szolgálatot teljesít. Így kívánt komolyabb katonai tapasztalatokat szerezni, bajtársi kapcsolatokat építeni, hogy csökkentse a tisztikar vele szemben megmutatkozó bizalmatlanságát. Személyesen akart tájékozódni a frontra vezényelt magyar csapatok helyzetéről, hogy konkrét ismeretek birtokában nagyobb súllyal nyilatkozhasson katonai kérdésekben, és befolyást gyakorolhasson a háborús részvétellel kapcsolatos döntésekre. Horthy Miklós támogatta fia elhatározását. Természetesnek tartotta, hogy a kormányzóhelyettes az elsők között tesz eleget hazafias kötelességének, és maga is részt vesz a fegyveres harcban. A kormányzóhelyettes harctéri szolgálatával azonban sokan nem értettek egyet. Számos kormánypárti és ellenzéki politikus, közéleti személyiség ellenezte, hogy Horthy István kimenjen a frontra, különösen, mert nem a hadseregtörzsnél kívánt szolgálni, hanem harcoló alakulathoz, egy vadászpilóta egységhez kérte magát.

Két hónapos hazai felkészülés után Horthy István kirepült a keleti frontra, a Don-kanyarban harcoló magyar csapatokhoz. Katonai szolgálata során semmiféle kivételezést, különleges bánásmódot nem igényelt, és nem is fogadott el. Még a látszatát is igyekezett kerülni annak, hogy a többiekre nézve kötelező rendelkezések rá nem vonatkoznának. Kivette a részét a harci feladatokból. Egysége többi pilótájához hasonló egyszerű körülmények között élt, és osztozott velük a frontélet minden nehézségében. Korrekt viselkedésével, közvetlen magatartásával, bajtársiasságával tiszteletet és megbecsülést vívott ki magának tisztársai és a legénység előtt egyaránt. Augusztus 6-án hajnalban Horthy István és kísérője légi harcra bonyolódott egy túlerőben lévő ellenséges kötelékkel, és a kormányzóhelyettes lelőtt egy szovjet vadászgépet. A légi harc során mindkét magyar gépet is találatok érték, de vissza tudtak térni a bázisukra.

Horthy István vadászpilótaként vonult ki a frontra, de egyúttal kormányzóhelyettesi pozíciójából adódó feladatokat is ellátott. Tájékozódott a 2. magyar hadsereg általános helyzetéről, tapasztalatokat gyűjtött a csapatok körülményeire, tevékenységére vonatkozóan. Megbeszéléseket folytatott a hadsereg-parancsnokság képviselőivel, és a harctéri szemleútra

érkező katonai előjárókkal. Bár ezek a találkozók elsősorban protokolláris jellegűnek számítottak, a kormányzóhelyettes véleményének, felvetéseinek, kéréseinek nyilvánvaló súlya volt, nem lehetett elfogadható válasz, magyarázat vagy ígéret nélkül kitérni előlük.

Horthy István heti összefoglalókat kapott a hadseregtörzstől a hadműveletek alakulásáról, az elszenvedett veszteségekről. Személyes látogatást tett több harcoló alakulatnál. A kapott dokumentumok és a saját tapasztalatai alapján írásos beszámolókat készített a kormányzó számára. Ezekben a csapatok teljesítményének értékelése mellett, a hadsereg helyzetét nehezítő, az eredményes harctevékenységet akadályozó gondokról, visszasságokról is említést tett. A hivatalos jelentések mellett a fronton szerzett személyes benyomásairól, a kényes kérdéseket érintő részletekről bizalmas magánlevelekben számolt be apjának. Kifejtette, hogy Magyarország ebben a háborúban már így is sokkal nagyobb terheket vállalt, mint amit nemzeti céljai figyelembe vételével megengedhetett volna magának. A súlyos veszteségekre utalva nyomatékosan kérte a kormányzót, hogy ne küldjenek ki a frontra újabb harcoló csapatokat. Megállapította, hogy a tiszték egy jelentős része sem szakmailag, sem emberileg nem alkalmas szerepköre ellátására. A kialakult súlyos katonai helyzet, és a hadsereggel kapcsolatos belső problémák miatt ismét felvetette a Németország mellett túlzottan elkötelezett honvédelmi miniszter felelősségét, és mielőbbi leváltását sürgette. A kormányzóhelyettes szót emelt a frontra vezényelt zsidó munkaszolgálatosok érdekében, az embertelen körülmények és a kegyetlen bánásmód miatt. Javasolta, hogy mielőbb szállítsák haza, és inkább otthoni munkára vegyék igénybe őket.

A kormányzóhelyettes halála

Augusztus közepén a frontra érkezett a kormányzóhelyettes felesége, aki önkéntes ápolónői szolgálatot vállalt egy kijevei katonakórházban, és kérte a férjét, hogy látgassa meg, mert híreket hozott neki otthonról. Horthy István néhány nap eltávozást kért és Kijevbe repült. Feleségével beszélgetve rendkívül borúsan ítélte meg a háborús kilátásokat. A fronton szerzett tapasztalatai még inkább meggyőzték arról, hogy német részről nem lehet semmi jóra számítani, mert Berlin szemében a szövetségesi státusz egyet jelent az ország emberi és anyagi erőforrásainak lehető legteljesebb kihasználásával. Elhatározta, hogy hazatérése után megpróbálja cselekvésre biztatni az apját. Egy gyökeres fordulat gyors végrehajtására azonban, a szélsőjobboldal erős nyomását érzékelve, illetve a tisztikar és a politikai elit jelentős csoportjainak háborús illúzióit tapasztalva, sok reményt nem látott.

Horthy Istvánt kellemetlenül érintette a felesége által közölt hír, hogy otthon már megszületett a hivatalos döntés harci repülőszolgálatának a befejezéséről, hogy a későbbiekben már csak kormányzóhelyettesi pozíciójából adódó feladatokat lásson el a fronton. A kormányzóhelyettes hazarendelését kormánytagok, képviselők, közéleti személyiségek már hetek óta sürgették. Kállay miniszterelnök több alkalommal is kérte a kormányzót, hogy hívják haza Horthy Istvánt. Az államfő azonban ezt egyelőre nem látta indokoltnak. Kállay végül magára vállalta a döntést. Minisztertanácsi határozattal elrendelte a kormányzóhelyettes repülő csapatszolgálatnak azonnali befejezését, és a hadseregtörzshöz való áthelyezését. Az erre vonatkozó hivatalos utasítások azonban csak közel egyhetes késéssel jutottak el a frontra.

Jány vezérezredes, a 2. hadsereg parancsnoka augusztus 19-én közölte Horthy Istvánnal, hogy vadászrepülő szolgálata befejeződött. Az ifjú Horthy felvetette, hogy kormányzóhelyettesi feladatai mellett, szeretne még néhány harci bevetésre repülni. Jány ez ellen nem emelt kifogást. A kormányzóhelyettes hadseregtörzshöz való áthelyezése egyébként nem volt előkészítve. A vonatkozó utasítások kiadásáról, a szükséges

adminisztratív teendők elvégzéséről még senki sem intézkedett. Horthy István közvetlen felettesei augusztus 19-én estig semmiféle hivatalos értesítést nem kaptak a hadseregparancsnokságtól, ami a kormányzóhelyettes távozásáról, és az ezzel összefüggő konkrét feladatokról tájékoztatta volna őket.

Augusztus 20-án hajnalban kísérőjével együtt Horthy István egy rutinszerű bevetésre indult. Ez volt a 25. harci felszállása. Felderítő gépet kísértek az ellenséges terület fölé. Kis magasságban repülve egy erősen szűkített fordulóval próbált besorolni a védelmére bízott felderítő mögé. Az alacsony sebességgel végrehajtott szűk forduló közben dugóhúzóba esett, és zuhanni kezdett. Néhány perdülés után úgy tűnt a pilóta úrrá tud lenni a gépen, de már túl alacsonyan volt ahhoz, hogy a földnek ütközést elkerülhesse. A pilóta a becsapódás pillanatában életét vesztette. A hivatalos vizsgálat megállapításai szerint a balesetet több tényező együttes jelentkezése okozhatta. Az esemény bekövetkeztében közrejátszott az olasz gyártmányú repülőgép közismerten rossz repülési tulajdonsága, a kis repülési magasság, valamint a pilóta pillanatnyi dekoncentrálttsága, téves helyzetfelmérése.

A kormányzóhelyettes halálhíre általános megdöbbenést keltett. Tragikus halálát még azok közül is sokan megrendüléssel fogadták, akik különösebben nem szimpatizáltak vele. Az ő halála váltott ki először általános aggodalmat a lakosság körében a hadsereg sorsával, és a háború kimenetelével kapcsolatban. Veszteségekről szóló hírek érkeztek már korábban is, ezek azonban inkább csak az elesettek, sebesültek közvetlen hozzátartozóit érintették. A kormányzóhelyettes halála viszont mindenkire nagy hatást gyakorolt. Nemcsak azért, mert az államfő fiáról volt szó, aki maga is magas közjogi pozíciót töltött be, hanem azért is, mert a korábbi bizakodó hadijelentésekre, derülátó politikusi nyilatkozatokra rációfolva a háborús részvétellel járó tragikusan magas árra, a várható súlyos veszteségekre figyelmeztetett. Sokan feltették a kérdést, milyen sors várhat az egyszerű katonákra, ha az ország második közjogi méltósága sem tudta elkerülni a szomorú véget.

Horthy István halálát az első pillanattól kezdve a legkülönfélébb találgatások övezték. A közszájon forgó számos feltételezés közül politikai beállítottsága, társadalmi kötődései vagy egyéni szimpátiája szerint mindenki kiválaszthatta a számára legmeggyőzőbbet. Akik elsősorban egy mérsékelt, németellenes, nyugati orientációjú politikust láttak benne, a németek vagy a hazai szélsőjobboldal által szervezett merényletre gyanakodtak. Akik viszont csak egy elkényeztetett aranyifjúnak tartották, meg voltak győződve, hogy halálát saját felelőtlensége, ügyetlensége okozta.

Egy betöltetlen hivatal

Horthy István halála után éles politikai viták robbantak ki. A kormányzóhelyettesi szék megüresedése nyomán újra napirendre került az államfő helyettesítésének, illetve utódlásának kérdése. Felborult a fél évvel korábban hosszas tárgyalások eredményeként kialakult kényes kompromisszum. A kormányzóság holdudvarához tartozó radikális nacionalista csoportok kampányba kezdtek a hősi halált halt kormányzóhelyettes alig két éves kisfiának királlyá koronázása érdekében, akinek a nevében természetesen továbbra is a kormányzó gyakorolta volna a hatalmat. Széles körben elterjedt az a hír is, hogy Horthy Miklós a kisebbik fia a megüresedett posztot új várományosa. Ifj. Horthy Miklós korábban brazíliai magyar követként dolgozott, de a dél-amerikai államoknak az USA oldalán történő hadba lépése nyomán haza kellett térnie.

A politikai erők többsége azonban határozottan ellenezte, akár a trón betöltését, akár egy újabb családtag kormányzóhelyettesessé jelölését, hogy ezzel az államfői tisztség mintegy örökletessé váljon a Horthy családban. Nemcsak a legitimisták, de a szabad királyválasztó

konzervatív ellenzék bizonyos csoportjai, a liberális, a kisgazda és a szociáldemokrata politikusok többsége is elutasította az erre vonatkozó szándékokat. Az államfői hatalom gyakorlásának végleges rendezését (a trón betöltését vagy az államforma megváltoztatását) a háború utáni időre kívánták halasztani.

Az utódlás kérdése körül fellángoló politikai vitákat a hazai szélsőjobboldal viszonylagos passzivitással figyelte. A kormányzóhelyettes-választás során elszenvedett politikai vereség után most egyik párt sem akart a kormányzattal szemben nyílt konfrontációt vállalni. Úgy látták, hogy Berlin sem tulajdonít különösebb jelentőséget az ügynek. Németországból nem érkeztek olyan jelzések, melyek az imrédysták és a nyilasok magatartását világosan orientálták volna. Horthy István halálát követően Albrecht királyi herceg igyekezett lépéseket tenni, hogy a megüresedett hivatalt megszerezze. A német vezetés azonban nem kívánt nyíltan fellépni Albrecht hatalmi törekvései támogatására.

A vitatott kérdésekben a kormányzó úgy foglalt állást, hogy bár a monarchia eltökélt híve, nem tartja aktuálisnak a trón betöltését, és nem tervezi unokája megkoronáztatását sem. A háború befejeződése után majd szabadon eldöntheti az ország, hogy ki legyen az uralkodó. Új kormányzóhelyettes jelölésének lehetőségét viszont nyitva hagyta. Azonnali választást nem kezdeményezett, de számolt azzal, hogy később esetleg Miklós fia kerülhet erre a posztra. A kormányzó ragaszkodott ahhoz, hogy a hősi halált halt Horthy István emlékére törvényt alkosson az országgyűlés. Ebben elrendelték a kormányzóhelyettes nevének, alakjának emlékműveken és intézmények elnevezésében történő megörökítését, utódait felhatalmazták a főméltóságú cím viselésére, és a fia megfelelő neveltetésére az állam kötelezettséget vállalt. A kiemelt közéleti szerepre való elhivatottság, és az arra való nevelés beszövegezése a törvénybe, a későbbiekben hivatkozási alapot jelenhetett arra, hogy évek múltával ifj. Horthy Istvánt valamilyen jelentős állami pozícióba emeljék.

A kormányzói családot népszerűsítő propaganda 1943-ban érte el a csúcspontját. Ekkorra öltött formát a Horthy István körüli kultusz is. Személyét a média, konkrét politikai vagy katonai tevékenységétől elszakítva lassan legendás alakká emelte, akinek hitelét és kvalitásait hősi halála megkérdőjelezhetetlenné tette. Azt példázták vele, hogy nem mindig a látványos győzelem, hanem a hazáért való áldozatos erőfeszítés teszi naggyá az embert és az országot. Személye elsősorban a nemzeti összefogás, a társadalmi korlátokon átnyúló szolidaritás, az elkötelezett hazaszeretet jelképéül szolgált.

Horthy István nevét számos ifjúsági, kulturális, sport- és jóléti szervezet, intézmény vette fel. Országszerte utcákat, tereket, egyes településeken külön kerületeket, lakótelepeket neveztek el róla. Kultuszának kialakulásában jelentős szerepet játszottak az életét bemutató, tevékenységét méltató kiadványok, tucatnyi nagyobb életrajzi munka, visszaemlékezés, fényképalbum és számos kisebb, néhány oldalas broszúra. A Posta emlékbélyeget hozott forgalomba az arcképével, repülő díszegyenruhás fotóját pedig képeslap formájában terjesztettek. Több intézmény, testület, társadalmi szervezet készítettett festményt a kormányzóhelyettről, hogy elhelyezze hivatali helyiségében. Nagy figyelmet fordítottak alakjának köztéri megjelenítésére. Bár a Budapestre tervezett központi emlékmű a háborús helyzet alakulása miatt végül nem került felállításra, de szobrot avattak a tiszteletére Szolnokon, Siófokon, Székesfehérváron és más városokban. Vonásait mintegy 50 szobor, dombormű örökítette meg.

Horthy Istvánra életében úgy tekintettek, mint a háborúból való kiválás reménybeli főszereplőjére és a fennálló politikai berendezkedés folytonosságának személyi biztosítékára. Halálában pedig mindennek a szimbóluma lett. Az országot irányító keresztény-konzervatív elit értékeinek, törekvéseinek, megalkuvásuktól és hibás döntésektől mentes megtestesítőjévé vált, aki a rendszer legjobb oldalát jelképezte.

A megüresedett kormányzóhelyettesi tisztség betöltését a későbbiekben a kormányzó már nem kezdeményezte. A Titkári Hivatalt és a Katonai Irodát feloszlatták. Ifj. Horthy

Miklós esetleges jelölése hivatalosan nem került szóba. A kormányzó kisebbik fia egyfajta közvetítő, egyeztető szerepet játszott a mérsékelt, nyugatbarát körök és az államfő között. Rajta keresztül, a hivatalos protokoll és a politikai illem merev szabályait kikerülve könnyebb volt kapcsolatot teremteni a kormányzóval. Jász-Nagykun-Szolnok megye vezetése, bátyja megüresedett helyére hamarosan felsőházi taggá választotta. Államfői kvalitásokat azonban senki sem tulajdonított neki, és az apja is inkább bizalmas háttérfeladatok ellátására kérte fel.

Hosszabb előkészítés után Ifj. Horthy Miklós hivatalos beosztást kapott a kormányzó mellett, és egy külön Irodát állítottak fel számára. Tevékenysége elsősorban a háborúból való kiútkereséssel kapcsolatos kezdeményezések, intézkedések koordinálására, a kormány és az államfő közötti összeköttetés biztosítására irányult. A kormányzati struktúrából kiemelt, pontosan meg nem határozott hatáskörrel járó pozíció a bizalmas ügyek tekintetében jelentős mozgásteret biztosított neki, és ezzel közvetve bővítette a kormányzó cselekvési lehetőségeit is. Ifj. Horthy Miklós közreműködésével, a később csak „kiugrási iroda” néven emlegetett hivatalon keresztül a kormányzó folyamatosan nyomon követte a titkos fegyverszüneti tárgyalások és a békeelőkészítés alakulását, kapcsolatba léphetett különböző németellenes politikai körökkel.

Befejezés

Az 1942 februárjában létrehozott, és sokak által komoly reményekkel várt kormányzóhelyettesi intézmény, a körülmények alakulása folytán nem tudott meghatározó szerepet játszani a magyar politikatörténetben, az ország háborús sorsának alakulásában. Az ekkor még kivárára építő kormányzati stratégia, illetve Horthy István váratlan halála miatt széles jogköre, alkotmányos tekintélye és potenciális cselekvési lehetősége kihasználatlanul maradt. A kormányzóhelyettes halála után a hivatalt többé már nem töltötték be. Egyrészt, mert ezt a pozíciót tulajdonképpen Horthy István személyére szabták, és ezt a szerepet, ugyanazzal a tartalommal senki más nem vehette volna át, még a kormányzó másik fia sem. Másrészt, mert az újabb választás ismét csak súlyos belpolitikai vitákhoz vezetett volna, felbolygatva a közéletet és megosztva az államfő által képviselt politikai irányvonalat támogató, illetve azt ideiglenes kompromisszumként elfogadó kormánypárti és ellenzéki erőket.

Horthy Miklós és környezete úgy ítélte meg, hogy a kormányzó tekintélye, a hősi halált halt kormányzóhelyettes körül kibontakozó kultusz, és ifj. Horthy Miklós háttérben végzett bizalmas tevékenysége jobb megoldást jelent a parlamentáris berendezkedés védelme, a háborúból való sikeres kiválás, és a rendszer háború utánra történő átmentése szempontjából, mint egy éles vitákkal és kiszámíthatatlan következményekkel járó újabb kormányzóhelyettes-választás.

A kormányzóhelyettesi intézmény és Horthy István alakja köré már a II. világháború időszakában mítosz szövődött. Sokan a Horthy-rendszerről alkotott ítéletüket vetítették ki rá, és ez alapján minősítették magatartását, szerepét, hivatala tevékenységét. Róla vitázva, valójában különböző hatalmi törekvések, külpolitikai koncepciók, ideológiai irányzatok, kormányzati stratégiák csaptak össze. A szembenálló felek gyakran rá hivatkozva, vele példálózva próbálták hitelesíteni saját politikai nézeteiket. A háború alatt kibontakozó Horthy István-kultusz politikai funkciót töltött be. Nem elsősorban a kormányzóhelyettes személyének szólt, hanem inkább a rendszert stabilizáló, a kormányzó tekintélyét erősítő, a kormányzat tevékenységét igazoló propagandaeszközként szolgált.

A II. világháborút követő években a korábbi politikai elit általában úgy utalt a kormányzóhelyettesre, mint a nemzeti konzervatív erők morális és politikai tartásának, progresszivitásának, tenni akarásának jelképére. Sokan úgy vélték, hogy más irányt vehettek volna az események, ha Horthy István a háború végén is ott áll az apja mellett, és ha a kormányzó a megfelelő pillanatban átengedi neki a hatalmat, hogy gyorsan és határozottan cselekedhessen. A baloldali diktatúra kiépülése után a Horthy-korszak minden eleméről, valamennyi reprezentánsáról megsemmisítő ítéletet alkottak. Horthy Istvánt a rendszer sekélyes bábfigurájának állították be, aki önnön osztálya, családja lelkiismeretlenségének, hatalomvágyának áldozata lett. Ekkor már nyugati orientációja és polgármentalitása is elítélendőnek számított.

A rendszerváltást követően a koncepciózus beállítások a szaktudományokból fokozatosan kiszorultak. A kormányzóhelyettes szerepének, tevékenységének, halála körülményeinek átpolitizált tárgyalása, a személye köré szövődő mítosz, a vele kapcsolatos szimbolikus beszéd azonban korántsem tűnt el a közgondolkodásból. Legfeljebb a korábbi egyoldalú beállításokhoz képest, az egymással vitázó különböző legendák, történeti toposzok egyformán polgárjogot nyertek. A kormányzóhelyettesi intézmény, illetve Horthy István személye sok esetben még ma is csak alkalmas jelkép, mely ürügyén múltról és jelenről, hagyományokról, értékekről és aktuálpolitikáról, a történelemhez való viszonyról és pártszimpátiákról folyik a vita, irracionális összemosisodottságában.